

Levélváltás Szabó Márton A politikai idegen című kéziratáról 2002-ben

TÉGLÁS JÁNOS

Megjegyzések a Politikai szerepekről

Szia Márton!

Itt vannak a megjegyzéseim, fogadd szeretettel. Remélem, nem találod destruktívnak vagy tiszteletlennek, mert akkor nem érte el a célját. És le ne mondj munkád gyümölcséről!

Megpróbálok többféle irányt bejárni és továbbgondolni, változó sikerrel, de legalább megláthatod, hogy szerintem hol vannak a nagy dilemmák. És szeretném, ha gondolatébresztő lenne, akár az én félreértéseim és a lehetséges félreértések explikálhatósága, jövőbeli kiküszöbölhetősége miatt is. (Nem tudok úgy beszélni a szövegedről, hogy közben ne járjon az eszem a saját ügyeimben is. Azt akarom megmutatni, mit vált ki ez a szöveg az olvasóból.) Sok olyasmi is valószínűleg foglalkoztat, amit már végiggondoltál; ezekkel kapcsolatban örülnék, ha elmondanád, hol vannak ilyen pontok. Olvasd végig, kérlek, ne csodálkozz a „félreértéseimen”, mert többféle értelmezést is adok egy-egy kérdéshez. És prófétább leszek a prófétánál.

I.

Az általános diszkurzuselmélet-kérdés vitájából én kimaradtam (bár értekeztem róla szakdolgozatomban is), de például a *Szemlében* a vitában ez is előjött. Amennyire én felfogom ezt, két dolgot tudok elképzelni:

– vagy azt mondjuk, hogy *nem csak a politika valósága diszkurzív* (én emellett vagyok egyébként), akkor el kell tudnunk határolni a politika diszkurzivitását más ...-k¹ diszkurzivitásától, s legalább néhány dolgot mondanunk kell a kapcsolódás szükségessége miatt ezekről is, hogy a különbségek kidomborodjanak; és ennél is fontosabb kérdés az, hogy a politika diszkurzivitása – ha nem is írunk más ...-król – esetleges, kontingens lesz;

– vagy azt mondjuk, hogy *a politika(i) az, aminek a valósága diszkurzív* (ez megint két dolgot jelenthet: vagy azt, hogy minden diszkurzivitást a politika felszív magába, vagy azt, hogy sok mindennek van politikai aspektusa), s ekkor magának a diszkurzív valóságnak a feltárása egyenlő lesz a politikaelmélettel.

Lehet, hogy ezt agyontárgyaltatok már, de én így látom a dolgot, ahogy leírtam.

¹ Nem akarok titokzatos lenni, de itt már nem jó sem az „alrendszer”, sem a „létszféra”, „cselekvési szféra”, semmi, amit megszoktam.

– Más. Azt írod, hogy „a körkörös ábrázolás három koncentrikus körből áll, amit esetleg »küllők« tagolnak. Mintha lenne a modern kori politika diszkurzív szerepeinek egy centruma vagy középponti köre, amely az ellenfél és a szövetséges körül és általa képződik meg. A külső körben a támadó és a kirekesztett ellenségek „laknak”, és van egy közbülső kör is, ahol pedig sok mindenki más van, nagyjából a többi „szereplő”. Ők afféle közvetítő vagy köztes állapotban leledzenek, hol belülről kifelé, hol belülről kifelé mozgatják és konstruálják őket.”

– Hát ez az! Itt amit látok, az – akárhogy forgatom – tényleg valamilyen *struktúra*. *Története van* („modern kori politika”), *egy szerkezet* („három koncentrikus körből áll”), *amelyben a szereplők* (a szereplők általi különböző aktuális megfogalmazások és a cserélhető szerep-betöltő személyek ellenére állandó szerepdefiníciók vannak!) *mozognak*. Sőt, ez egész olyan, mint egy *intézményszerű szerkezet*. (A stabilitás és a keretszerűség miatt.) A strukturalizmus-nonstrukturalizmus dimenzióban ez a koncepció az elsőhöz tartozik inkább. Ehelyett én abban látnék utat, ha éppen az elasztikusság megfogalmazása lenne még erőteljesebb. A definíciók (például a szerepekéi) is változ(hat)nak. Talán többről van szó, mint egy – a definíciók által – viszonylag stabil diszkurzív téren belüli mozgásról, ahol a szereplők egymást igyekeznek elhelyezni. Én inkább egy olyan metaforát használnék, hogy szubjektíve mindenki, mondjuk, lát egy ponthalmazt, amelyre megpróbál egy „definíciós hálót” rádobni, s az így értelmezett tér szerkezetét diszkurzív úton elfogadtatni. Tehát a diszkurzusok inkább *a tér felépítésének definícióiért* folyó küzdelmet jelentik, mint egy *adott térben* való mozgást és egymás elhelyezését.² Ami nehéz – tyúk/tojás – helyzet, az éppen a „ponthalmaz” kérdése. Hiszen mi alapján látja ilyen vagy olyan ponthalmaznak a – mondjuk – „kommunikációs társakat” az egyén? S amiről írtál is: hogy hol van akkor ő maga? Hogy még drámaibban fejezzem ki magamat: egyáltalán mi által egyén az egyén? (Ugye Foucault... test, individualitás, identitás probléma..., bocs, itt leragadtam.) És ez a diszkurzív tér túl „euklidészi”. Hangsúlyoznék inkább egy „relativisztikus” teret, melyben maguk a testek hoznak létre teret, nem pedig mozognak benne, mint egy tégelyben. Te arról beszélsz, hogy van egy szerkezet, adott felépítéssel, amelyben lehet határokat átlépni, vitázni, megnevezni a másikat, önmagunkat, de a szerepkészlet adódik a szerkezetből, például a belső–külső különbségből, az én–másik, mi–ők elhatárolásból, a közelítés–távolítás lehetőségéből. De vannak-e egyéb lehetőségek? Miért épp ezek a műveletek állnak rendelkezésre? Természetesen épp a szerkezet miatt. Azt mondanám inkább, hogy induljunk ki abból, hogy van valami, amiről nem tud(hat)juk, hogy mi, valami massa, nem cselekvés, nem intézmény, nem definiált, nem tényszerű, amit – mondjuk a puszta műveletvégzés által (à la Luhmann) – elnevezünk „határsértésnek”, „normasértőnek”, s innentől tudjuk, hogy „ott” van egy határ, egy norma, egy reláció, társadalmi kapcsolat stb. És ehhez képest az, hogy ki hol helyezkedik el a térben, másodlagos. (Vagy ez egy leegyszerűsített foucault-izmus a részemről? Akkor nem tudok mit mondani...)

² Nem mozgatni akarom a másikat, hanem egy olyan bonyolult hálót rádobni a résztvevőkre – említetted a labirintust, de ilyenek a statisztikában a távolságokat kimutató tesztek is, Bourdieu szerette ezeket –, amely lehetővé teszi, hogy egyeseket elválasszak, másokat egymással vagy magammal, azonos rubrikába definiáljak általa.

– Más oldalról viszont ha nézem a szöveget, akkor teljesen egyetértek. Mert benne van az is, hogy „diszkurzív közelítés és távolítás”, meg hogy „képlékenység, határtételezések, viták”. Ha azt mondom, hogy az idegen és a többi szerepek empirikusan merültek fel, és valóban nem előzetesen a koncepció függvényei, akkor a szereprendszerek, relációk nem lehetnek függetlenek egy kortól, helyszíntől. De így az a kérdés, hogy valóban ilyen-e a modern politika diszkurzív terének a szerkezete, s ebben a formában ez empirikus kérdés. S akkor a „mintha lenne”³ megfogalmazás nem kielégítő. Nem értem félre az empirikusság kérdését, nem arra gondolok, hogy „bizonyítsuk, hogy ez vagy az a szerep itt és itt megjelenik-e”, hanem hogy *ez-e a szereprelációk által körülírt „politikai” világa a modernségben*. Nem kérdőjelezem meg, hanem azt mondom, hogy *ez az* a pont, ahol bejöhethet az empiria a koncepcióba. Így nem az egyes esetek illusztrációját fogja biztosítani, hanem az egész elképzelés paradigmatiszterőségét. Tehát nem az egyes példák bizonyítása a döntő szerintem, hanem a fő szerkezet alátámasztása.⁴ És ha a körös, küllös megoldás „szubjektív”, tehát nem maga a tér, csak annak egy szereplő vagy közösség általi szemlélete, akkor már közelebb áll ehhez.

Más. Idézek megint: „Ugyanez egy lineáris szerkezetben: [...]”

– Itt, azt hiszem, valami nagyon fontosat tudok mondani. Egy iskolai szövegemben (amit elküldtem) arról írtam, hogy a „másságról” szóló beszéd – ez a néhány éve olyan divatos érvrendszer – ideologikus, mert nem veszi figyelembe az egyén csoporthoz tartozását és a normák interszubjektivitását. (OK, ez most nem téma, de kapcsolódik.) Te azt írtad, hogy „maguk a jelzett szerepek is átmennek egymásba. Nem is térték ez, hanem inkább állandóan újraépülő homokvár⁵, amely tudvalevően szigorú szabályok szerint építhető csak meg.” Valóban fontos a szerepek felcserélhetősége, a szabad felvehetőség, szerepformálás.⁶ De Te itt voltaképpen relációtípusokat fogalmazol meg, ami egy általános szituációban implicit igényét veti fel számomra. Nos, például az egyik helyzetben „a beszédet az egyik beszélő uralja”, egy másikban valakik „kapuk és közvetítők leginkább befelé, de kifelé is”, egy harmadikban az „otthonosságok világában” vagyunk, és egy negyedikben pedig azokat találjuk, „akik nem tudnak vagy nem akarnak a »maghoz« tartozni”. A „maghoz tartozás” még más problémákat is felvet. Mert akkor eleve ugye van egy mag... Ezt így gondolni nekem sem esik nehezemre, de még mindig az esetlegesség érzését adja. Gondolj bele, milyen egyszerű dolga van, mondjuk, egy szociálpszichológusnak, egy közgazdásznak, aki bevallottan önkényes axiómákból indul ki, aztán rajta csak a konzisztenciát lehet számon kérni, illetve a gyakorlati alkalmazhatóságot! Balogh Istvánt parafrázálva (inkább kicsavarva

³ A „Mintha lenne a modern kori politika diszkurzív szerepeinek egy centruma...” résznel.

⁴ Ezen belül meg vitatkozzanak majd az epigonok, a követők a részletkérdéseken!

⁵ A *homokvár* kontra *lego* metaforát én is alkalmaztam az „aktor-netvörk” elmélet tanításakor.

⁶ Maguk a szerepelméletek is törekedtek arra, hogy a szerepek betöltésének kontingenciáját megőrizték, igaz, sokkal statikusabb társadalomképük volt.

az általa mondottakat), náluk az érvényesség kérdése nem jelenti egyben az igazolás kérdését is. Itt mintha egybeesne a kettő. Paradox módon *a diszkurzív megközelítésre jóval erősebben nehezedik az empirikus érvényesség elvárása*, mint az előbb említett, állítólag formalizált tudományokra.

– Én szintén fontosnak tartom, hogy az egyes szerepek nem rögzítettek abban az értelemben, hogy mondjuk az az alter, akit ego ellenségnek tekint, nem feltétlenül tekinti ellenségének egót, tehát nem arról van szó, hogy egy külső megfigyelő szemszögéből ketten az „ellenségesség” viszonyában vannak egymással, hanem arról, hogy bárki alkalmazhatja az „ellenség – nem ellenség” megkülönböztetést (jó, ez itt pontatlan), s akkor definiálta saját viszonyát a másikkal, egyben létre is hozta egy elemét a diszkurzív térnek. (De ez meg túl luhmannianusan hangzik, nem? Hát, ez nehéz ügy.) Azt is írtad, hogy „egy efféle elképzelésben egyrészt nincs hozzákötve egyetlen szerep sem valamiféle stabil jelentéshez”. Igen. De a reláció általad definiálva (jó, csak körülírva) van, pedig azt kellene szerintem kimutatni, hogy a politikai valóságot épp a relációk, s *ezáltal* a szerepek szereplők általi definíciói alkotják meg, amit mi csak regisztrálunk, azaz – hogy meglegyen az önreflexió – egy bizonyos típusú szerepet adunk (s kapunk) magunknak is.

„A koncepciót leginkább maga a szerkezet hordozhatja.”

– Igen. Ilyesmiket én is fejtegettem, mikor az elmélet és elméleten kívüli dolgok egymásra hatásáról beszéltem. (Egyébként ezzel a külső hatással szemben teljesen tehetetlenek vagyunk, itt valami „felmutatás” lehetőségéről, valami elméleten belüli, az elmélet nyelvén való megragadhatatlanságról van szó. Olyasmi, mint Wittgensteinnél lehet – csak ne várd el egy szociológustól, hogy megértse Wittgensteint!... –, de valami ilyesmi lehet.)

II.

Már nagyon régen foglalkoztat Téged a politikai nyelv, pontosabban a politikáról való beszéd egy jellegzetessége. Azt írtad, hogy a politikai elemzések és hétköznapi elvárások is arra törekzenek „hogy megszabaduljanak kétértelműségeitől” e nyelvnek. Én abban látom a magját, vagy legalább kiindulási pontját törekvéseidnek, hogy szerinted (szerintünk) a politikáról szólva valami olyantól akarnak megszabadulni, amitől nem lehet. Ennek a törekvésnek nyilván vannak előzményei, mégis valami fontos megragadásáról van itt szó.⁷ Ehhez két megjegyzést szeretnék fűzni. Az egyik megjegyzésem az, hogy ebből az alapállásból az következik, hogy kettős hozzáállást kell kialakítani a politikával kapcsolatban: meg kell tartani a tudomány egyértelműségeire törekvését a saját megfigyelésekben, közben fenn kell tartani, nem szabad feloldani a tárgy (a források) kétértelműségeit. A másik megjegyzésem az, hogy talán maga ez a törekvés is segíthet a politika megismerésében bennünket, hiszen a kétértelműséggel együtt ezek a feloldási, leleplező törekvések együtt

⁷ Most hirtelen az jutott eszembe, hogy talán egyetlen olyan dolog lehet, amit elvileg sem lehet teljesen megismerni, logikai okokból, és ez maga a megismerés – ismeretelméleti tehát a probléma?

járnak, tehát a politikában a leleplezés és homályosítás feszültsége akarva-akaratlanul is benne van állandóan. (Sőt, megkockáztathatjuk, hogy valahogy a leleplezés igyekezete révén vált ez a szféra többértelművé.) Azért vagyok talán túl radikális, mert a posztmodern szövegekben a határátlépés általában az identitáshoz (integritáshoz) kötődik. Ez a mondatod ezekhez hasonlatosan szól: „Márpedig a határokon mindig megmutatkozik, hogy mi van a határokon belül, hogy a határátlépő mit hagyott maga mögött, hogy a kitessekeltnek miért nincs helye ott, ahol eddig helye volt.” És amit mondanának, hogy „ki” a határátlépő, az épp ezáltal definiálódik. (Nálad ez az *idegen*.)

Így jóval radikálisabban is el tudom képzelni a megoldást a politikai kétértelműséggel kapcsolatban. Nem tudom eldönteni, hogy szándékos-e Tőled, vagy csak beleolvasom a tanulmányba, hogy a tárgyról szólva a formai megoldás is valami lebegtetést, érzékeltetést próbál megvalósítani a hagyományos tárgyról szóló „hagyományos” politikaelemzések száraz, akadémikus stílusával szemben. (Bocs, ha megint lemaradtam valamiről, de mintha erről is lett volna szó köztetek.) Ha szándékos volt, akkor egybevág azzal a meglátással, hogy az említett száraz stílusnak – számomra legalábbis – befellegzett. És itt jönnek be az elméleten kívüli tényezők:

– A politikai közösség nálad csak az idegen fényében bontakozik ki, vagy csak így ismer önmagára, csak „korrelátuma” a határvitának, vagy pusztán az önreflexió válik így lehetővé?

– A „veszélyes, érvénytelen és ismeretlen” dimenziók „honnan jönnek?”, a nyelvészetből?, min alapul, hogy pont ezek a dimenziók jöttek elő?

– A „területi elkülönülése az idegen egyik legfeltűnőbb jegye”. A földrajzi megjelölés nekem a diszkurzivitás szigorának oldását jelenti. Ez megtöri a diszkurzív képzetes tér logikáját, de ha együtt használjuk a kettőt, akkor kérdés, hogy miként viszonyul egymáshoz földrajzi és diszkurzív tér.

– David Bloor (az „erős program” egyik atyja) írt a határkérdésről érdekeset: a matematikai számfogalom szociológiáját illusztrálva példaként hozta fel az Egyenlítő valóságosságának kérdését (Fregével vitázva, Durkheimre támaszkodva), mi az, ami nem mentális, nem fizikai, de nem tulajdonság, viszont állandó és valódi? – a társadalmi.

– „A határhelyzetekben mutatkozik meg, hogy mi is valójában a jelentése és funkciója.” – Nagyon fontos, hogy egy elméleti modellel dinamikusan is elemezni tudjunk, ne csak egy statikus képen belüli mozgásokról tudjunk számot adni. Hogy alkalmazni lehessen kutatásokra. Vajon csak a „modern állapot” leírása a feladat? Mindazonáltal nekem tényleg kicsit statikusnak tűnik az általad rajzolt kép. (Vannak benne folyamatok, de mintha minden megadható lépéssorokban zajlana – például a szövetségkötés.)

– „A hallgatás is cselekedet: ha valaki nem határolódik el a szélsőséges törekvésektől, különösképpen ezek aktivizálódásától, akkor lebegteti azt a lehetőséget, hogy esetleg összetartoznak” – ez itt hatalmas engedmény az intézményi szemléletnek, mert csak onnan nézve „lebegtetés” a „nem-cselekvés”, hiszen onnan nézve ez a jelenség egy „voltaképpen nem más, mint...” típusú érveléshez kapcsolódik, és nélkülözi a szimbolikus tartalmat. Ezzel szemben a diszkurzív valóságban lehetséges ilyen részleges létezés, amit nem akarunk

mindenáron áttuszkolni a megvalósulásba („Na, mondja már ki!...”) vagy a meg nem valósulásba („Dehogyan gondolja!...”), tehát a szereplők mondják, hogy „lebegtetés”, de mi csak azt mondjuk, hogy ők mondják.

– „Az ismeretlen tudást hordozó idegen azonban bizton számíthat az elutasításra.” – Kiss Balázs azt mondta, hogy nem minden mondat támasztja alá az ő tapasztalatait. Itt én is ezt érzem, a bizalmatlanság megelőlegezése nekem kicsit túlzottnak tűnik, saját életemben például az ismeretlen tudást hordozó idegen csak bírjon lépést tartani kíváncsisággal, el csak akkor utasítom, ha bánt, de nem mindegyik bánt. Meg is előlegezzük sokszor a bizalmat.

– „A központi hatalom jogosítványává teszik az ismeretlen politikai tudás értelmezését, minősítését és esetleges *hazai használatát*.” A diktatúrák elemzése: igen nagy probléma, hogy *formálisan* az általad választott dimenziókban valószínűleg nem lehet különbséget tenni diktatúrák és demokráciák között (bocs, ha tévedek), ezért ezeken a pontokon mégis beszüremlik valamilyen, a kerethez képest külső, intézményi feltételrendszer mint tartalmi vonatkozás; noha a diszkurzív valóságban magában – vagy szerkezetileg, vagy más módon – talán észlelni lehetne a különbséget. Általánosságban is az egyik fő probléma a formális és tartalmi oldal összekapcsolásának problematikussága. Nem arra gondolok, hogy értéktelített vagy vitatható hétköznapi politikai fogalmak kimutatására lehetne használni a diszkurzív politikaelméletet, hanem arra, hogy többféle (felépítésű?, szerkezetű?) diszkurzív tér létezik. És elsősorban a „tér szerkezet” sajátosságaival, s nem tartalmi kérdésekkel foglalkozna a politológia. Ebből a szempontból nekem a szemantika is tartalomtelítettnak tűnik. Vagy ezt nem így gondolod? Ezt nem tudtam eldönteni. Mert például ezt olvasom: „Egy politikai diktatúra akár az alávettettek felemelkedését is szolgálhatja, vagy korlátozott pluralizmust valósíthat meg, de arra gondosan ügyel, hogy lehetőleg senkinek ne legyen meg a lehetősége a legfontosabb politikai kérdések nyilvános *megvitatására* és politikai alternatíva hatásos képviselésére. [...] Egyrészt a politikai diktatúrák monológjai szerkezetüket tekintve dialogikusak, másrészt a vitát soha nem tudják száműzni a politikai életből [...] Természetesen korlátozzák ezeket; a különböző politikai szereplőket és megnyilatkozási módokat kontroll alatt tartják, igyekeznek a politikai ellenfeleket felszámolni, vagy tevékenységüket a minimumra redukálni.” – Ugye, a kontroll sem tisztán diszkurzív. Érdemes lenne egy diszkurzív szerkezetből mintegy visszakövetkeztetni a szituációra, mint ahogy például járművön meghallott beszélgetésrészletekből is rekonstruálni tudjuk a beszélők viszonyát. Tehát ha semmi mást nem tudhatnánk valakikről, csak a diskurzusukat ismernénk, eszerint politológiai szempontból már mindent tudnunk kéne róluk.

– Azt hiszem, a diszkurzivitás elemzésére maguk a politika-tanok, a politikáról való redukcionista vélekedések a legalkalmasabbak. Például pont a „nem más, mint...” típusú érvek az igazán konstruktívak a valóság szerkezetére szempontjából. „Ha a politikát semmi másnak, mint erőik küzdelmének és hatalmi harcnak tekintjük, akkor *rendőrök és katonák vagyunk*.”

– „Az univerzalizmus mennyiségileg veszi birtokba a társadalmi valóságot.” „A saját nézetek abszolutizálása pedig minőségileg igyekszik birtokba venni a valóságot.” – Talán

azért, mert összetéveszti a saját világnézetét a valósággal. Pontosabban éppen ez tűnik természetesnek, s a kettő megkülönböztetését meg kell tanulni, fel kell fedezni.

– „Ami az egyik fél számára univerzalizmus, az a másik fél számára térítés és hódítás, vagyis imperializmus.” – Igen!

– A terrorizmusnak más értelmezései is vannak, az állami vagy érdekcsoportok általi háttértámogatástól (zavarkeltés) kezdve a „racionális bűnözőig”, aki képes számolni a következményekkel, és önként vállalja a kockázatot vagy az önfeláldozást (nem fanatizmusból, hanem számításból). Szóval nem minden terrorcselekmény tiltakozás, nem mind olyan, mint az éhségstrájk.

– „A kezdet kezdetén pedig nincs beszédesebb tett, mint maga a *cselekedet*; a közösség területére és életébe való erőszakos behatolás. De vajon hogyan »beszél« a tett?” – „Kezdetben vala a tett...”

– „Az átdefiniálás ugyanakkor *valóságos* különbségek átértelmezése, a *kiindulópont* ritkán önkényes és vagy a fantázia szülötte. Talán a leggyakoribb induló állapot a változhatatlan és öröklött *szomatikus* jegyekhez kötődik: faj, nem, bőrszín, alkat. A másik kedvelt kezdet a szintén öröklött, de már megváltoztatható *kultúra*: anyanyelv, hagyomány, életmód, műveltség, szokások. A harmadik a *nézetek és hitek* különbsége, amelyben a közösségi feltételek fontos alakító szerepet játszanak, de ez már döntően egyéni választásnak tűnik: vallás, ideológia, elkötelezettségek.” Ezek a jegyek nem tekinthetők öröknek, hanem ezek is konstrukciók. Erről beszélnek nemcsak a feministák és az antropológusok, hanem például a tudásszociológusok is.

– Vállalod a tartalmi leírásokban a hétköznapi megfogalmazásokat, elnevezéseket, például az ellenség megnevezéseinél. Ezt még jobban ki lehetne aknázni, a tárgy fenomenológiájában.

– Érdekes, hogy olyan kategóriák, mint a nemzetállam, olyan erősen jelen vannak az írásban. És hogy például a nemzetállam maga a zárt politikai közösség, amelyből való távozás azt jelenti, hogy „a hatalom szerint a *disszidens* a jót, az igazat, a tudást és az életet hagyta el”.

– A konstruktivisták szerint nem a – már meglévő – határ (limes) átlépése konstituálja a határátlépést, hanem a határátlépés mint jelentésadás a határt.

– Nekem úgy tűnik, hogy Nálad a diszkurzív csatározások azért folynak – amit általában nyelvpolitikai küzdelemnek hívnak –, hogy *birtokba vegyék az értelmezéseket*, mégpedig a „közösség” értelmezéseit az egyes szereplőkről. Én egész mást értettem eddig diszkurzivitás alatt. Azt, hogy nincs egy „közös értelmezés”, sőt, voltaképpen teljes megértés sem a felek között, hanem a diszkurzív tárgyakat csak a beszélő felek „között” lehet megtalálni mint érintkező „felületeket”; a kapcsolatok leképezhetők például szereprelációkként. Sőt, fordítva, a relációk hozzák létre a feleket. Eszerint egyáltalán nem lehetséges például az, amit „definiálásnak” neveznek, hanem a térben való mozgás (ami voltaképpen nem is mozgás, hanem a térszerkezet változása) jelentésdetermináló hatását érzékeljük definícióknak. (Ilyesmire használják a „quasi-object” kifejezést. *Minden kvázitárgy.*)

– A kritikai értelmiséginél beszélhettél volna az értelmiségi közösségekről. Nézz meg engem! Az én távolságtartásom például *nem* elsősorban a szűk intézményes politikai szféra miatt alakult ki, hanem épp az értelmiség miatt... – épp azért lettem többszörös áttétellel

„független”⁸, mert rájöttem, hogy „értelmiségiként” nem lehetek az. Tehát *nem vagyok értelmiségi*. És ezzel sem biztos, hogy egyedül vagyok. De mi vagyok akkor, kritikai metaértelmiségi?

– A vendégfogadással, vendégjoggal kapcsolatban – persze ez túlmenne a modern politikán, ugyanakkor nem volna érdektelen – lehetne még beszélni a vendég- és szomszédjogok történelméről. (Hirtelen Germanus Gyula jut eszembe, és az általa leírt sivatagi nomádok.)

– „Második feltétele az, hogy a szövetségre kiszemelt, vagy aspiráló szereplő mögött szilárdan álljon egy politikai közösség.” Ahogy én gondoltam eddig, a diskurzusok résztvevői atomizáltabbak, illetve összeolvadhatnak ugyan kollektívákká, és akkor képviselhetnek valamilyen álláspontot, de nem léteznek eleve, a diskurzuson kívül. A Te szereplőid voltaképpen hús-vér emberek, akik felépítik a diszkurzív politikai valóságot; én eddig úgy gondoltam, hogy a diszkurzív valóság az, ami megteremti a szereplőket, tehát ismeretelméletileg is kizárja, hogy *emberek közötti* diskurzusról beszéljünk. Mert igazából egy radikalizált diskurzusfelfogás – talán nem nagyon esne távol Foucault-tól, illetve ahogy mostanság felfogják az ő nézeteit – azt jelentené, hogy a diskurzusban nem pusztán szerepeket vesznek fel az előzőleg is létező, bizonyos tulajdonságokkal bíró személyek, hanem a pusztán létezésük is a diskurzusban keletkezik, és mindenre csak mintegy utólag, a diskurzusból „kifelé” értjük meg a dolgokat, például az ún. fizikai univerzumot, az emberi testet, a szervezeteket, erőket, hatókokokat stb.

– „A bőrünkön belülről került idegenség azonban felettébb figyelemre méltó következményekkel jár. Talán megértőbbé tesz bennünket *mindenféle* idegennel szemben.” – A legszebb és legigazabb mondat ez.

Itt a vége. Egyelőre.

János

⁸ Bár lehet, hogy nem egészen adekvát, amit mondok, mert állampolgárként természetesen követem annyira az eseményeket, hogy a szükséges tájékozottságom meglegyen.

SZABÓ MÁRTON

A diszkurzivitásról

Kedves János!

Köszönöm, amit írtál, és pontokba szedve próbálok válaszolni rájuk.

1. Diszkurzív valóságok

Én is amondó vagyok, nemcsak a politika valósága diszkurzív, ezért aztán okkal merül fel a kérdés, hogy mi különbözteti meg a politika diszkurzivitását más diszkurzivitásoktól.

Ez nem is könnyen megválaszolható kérdés. Adható rá persze egyszerű válasz, és lehet, hogy ennyivel be kell érnünk: mondjuk specifikus témája van, sajátosak a szereplői (triviálisan: a politikáról szól, mások meg nem arról szólnak). A komolyabb válaszhoz azonban vélhetően tudni kellene, hogy milyen módon szerveződik a mindennapi élet, a művészet vagy a tudomány diszkurzivitása. Ez én nem tudom, mert tudtommal senki le nem írta. De ez talán nem képezheti akadályát annak, hogy megkíséreljük leírni a politikának a diszkurzivitását. Úgy gondolom, tehetők alkalmi összehasonlítások (vagyis kimutathatók kapcsolódások és különbségek), főleg ott, ahol ez nagyon adja magát, de a szisztematikus megkülönböztetésnél fontosabb, hogy milyennek látjuk magának a politikának diszkurzivitását. Például kontingensnek-e, ahogyan te is írod (miközben más diszkurzív valóságok is kontingensek, ennek specifikálása azonban majd legyen azok gondja, akik ezzel foglalkoznak).

2. Intézményi vagy diszkurzív realitás

Többször, több vonatkozásban szóvá teszed, hogy egyrészt az általam vázolt szerkezet (vagy tér) intézményszerű, mert a szereplők kész szerepeket mozgatnak benne, és az egésznek van valami eleve adott keretszerűsége, másrészt azt, hogy konkrét megjegyzéseimben is visszavisszacsúszok erre a szintre.

Mindez lehetséges. Ennek ellenére a törekvésem világos: a diszkurzív politikai valóságot akarom megragadni és leírni, méghozzá saját szerveződési elvei szerint.

A konkrét és egyedi észrevételek az egyszerűbbek. Érvényesíteni kell azt, amit te is mondasz: egy dolog, amiről a beszélő beszél, más dolog, amit mi mondunk az ő beszédét idézve. Ennyi, még ha én ezt itt-ott el is vétettem.

A koncepció egésze a nehéz ügy, ráadásul valószínűleg ezen fordul meg minden. Amint írod: „A Te szereplőid voltaképpen hús-vér emberek, akik felépítik a diszkurzív politikai valóságot, én eddig úgy gondoltam, hogy a diszkurzív valóság az, ami megteremti a szereplőket [...] a pusztá létezésük is a diskurzusban keletkezik.” Legyen így, és talán így is van, de akkor is meg kell mondanunk, hogy honnan van a diskurzus, hogy ki beszél egyáltalán.

Én nem gondolom, hogy nem az emberek beszélnek, ám az már igencsak differenciáló tényező lehet, hogy miként fogjuk fel a beszélőt. A friss reflexióban már világosan jeleztem, számomra beszélő nem ki, hanem mi. Szerephely, és nem hús-vér ember. Empirikusan azonban mindig valaki beszél valakihez (azaz mindig is hús-vér emberek zamatos beszédjét hallhatod és olvashatod), miközben te, mert (diszkurzív) tudományt csinálsz, ezt a beszédet olyan értelmezési keretbe helyezed, amelyben szerephelyek keletkezését, fennállását, átalakulását és kimúlását írod le. (Semmi akadályja nem lenne annak sem, hogy a hús-vér ember beszédét írd le minél átfogóbban, kimerítőbben, pontosabban. Készültek ilyen elemzések, de ez nem az, amit én itt csinállok.)

Ez az egyik megjegyzésem itt. A másik azonban átvezet a következő problémakörhöz.

3. Mi a diskurzus?

Azt írod erről: „Nekem úgy tűnik, hogy Nálad a diszkurzív csatározások azért folynak – amit általában nyelvpolitikai küzdelemnek hívnak –, hogy *birtokba vegyék az értelmezéseket*, mégpedig a »közösség« értelmezéseit az egyes szereplőkről. Én egész mást értettem eddig diszkurzivitás alatt. Azt, hogy nincs egy »közös értelmezés«, sőt, voltaképpen teljes megértés sem a felek között, hanem a diszkurzív tárgyakat csak a beszélő felek »között« lehet megtalálni mint érintkező »felületeket«; a kapcsolatok leképezhetők például szereprelációkként.” Javaslatod: „Ehelyett én abban látnék utat, ha éppen az elasztikusság megfogalmazása lenne még erőteljesebb. A definíciók (például a szerepekéi) is változ(hat)nak. Talán többről van szó, mint egy – a definíciók által – viszonylag stabil diszkurzív téren belüli mozgásról, ahol a szereplők egymást igyekeznek elhelyezni. Én inkább egy olyan metaforát használnék, hogy szubjektíve mindenki, mondjuk, lát egy ponthalmazt, amelyre megpróbál egy »definíciós hálót« rádobni, s az így értelmezett tér szerkezetét diszkurzív úton elfogadtatni.” Azt is megmondod, hogy mi jön így létre: „Tehát a diskurzusok inkább *a tér felépítésének definícióiért* folyó küzdelmet jelentik, mint egy *adott térben* való mozgást és egymás elhelyezését. Nem mozgatni akarom a másikat, hanem egy olyan bonyolult hálót rádobni a résztvevőkre – említetted a labirintust, de ilyenek a statisztikában a távolságokat kimutató tesztek is, Bourdieu szerette ezeket –, amely lehetővé teszi, hogy egyeseket elválasszak, másokat egymással vagy magammal azonos rubrikába definiáljam általa.” Ezek fontos észrevételek és segítenek nekem önmagammal szembesülni.

Megjegyzéseim:

Van-e közös értelmezés avagy egyetértés a jelentésben? Hol van, hol nincs. Van, amiben egyetértünk, van, amiben nem, ami később megváltozhat pró és kontra egyaránt, miközben másvalaki nem ért egyet azokkal, akik éppen valamiben egyetértenek. Az egyet nem értés nem akadály semminek, a közös jelentés pedig nem garancia semmire. Legfeljebb azt jelzi, hogy minden beszélő jelentést akar adni annak, amivel találkozik (az elfogadottnak vélt jelentéseknek is természetesen). Jelentések tehát vannak, de én nem a jelentéseket akarom listázni vagy összegezni. Én sokkal inkább a jelentések mozgását szeretném megragadni,

születésüknek és kimúlásuknak az útját követni, azokat a diszkurzív eljárásokat leírni, amelyek lehetővé teszik őket. Tudom, hogy ez nem ilyen világos a kéziratban, mert sokszor nem tudtam elszakadni a beszélők beszédeitől, meg az ezeket értelmező (nem-diszkurzív) tudományoktól, de mindez a koncepció nem-kész állapotát jelzi csupán, nem pedig egy kész koncepció megnyilvánulása.

Az elasztikusság maximális törekvésem. Csakhogy az elasztikusságnak is van formája, nem alakatlan. Folyamatosan azzal küzdök (egyebek mellett), hogy miként lehetne ezt úgy megragadni és bemutatni, hogy ne tűnjön statikusnak, ne keletkezzen az a látszat, hogy az általam használt kategóriák egy meglévő tér elemei. Avagy hogyan lehet az értelmezések és jelentések (amelyek empirikusan vannak) mindig is adódó stabil elemeit egyben az instabilitás megnyilvánulásának tekinteni. Te írsz ezzel kapcsolatban egy érdekes mondatot: „a térben való mozgás (ami voltaképpen nem is mozgás, hanem a térszerkezet változása) jelentésdetermináló hatását érzékeljük definícióknak”. Igen, ilyesmikről van szó: maga a változás a definíció, a definíció meg változtatás (nem lerögzítés).

4. Hogyan jön létre a diszkurzív tér?

Talán az újabb megjegyzéseim nyomán világos előtted, igazán nem azt akarom leírni, hogy van egy adott tér (honnant, mi?), amiben a szereplők mozognak, hanem azt, hogy maguk a beszélők hoznak létre egy olyan diszkurzív teret, ami csak azáltal van, hogy ők beszélnek. Ennek a „téralkotásnak” vannak eljárásai, (jelen esetben) szerephelyei, meg persze kitüntetett témái is. A téralkotás diskurzusküzdelem, vagyis politikai vita, kommunikáció. Amikor ezt én valahogyan strukturálok, akkor nem struktúrát hozok létre, amely eldönti vagy determinálja, hogy ki mivel találja magát szembe, és eszi, nem eszi, nincs más, hanem igyekszem felmutatni ennek az elasztikus valóságnak az elemeit, csomópontjait, szerveződésének bizonyos vonásait. Ennek kapcsán eddig olyasmiket találtam, hogy közelítés és távolítás, veszélyesség és érvénytelenség, otthonosság és idegenség, meg hasonlók. Ezek mentén pedig szerephelyek keletkeznek, amelyek valamilyen viszonyban vannak egymással, és valahogyan ezeknek van egy többé-kevésbé véges készlete. De ez részemről nem több és nem más, mint az igény, hogy valahogyan el kell mondanom, amit tudok, és amit találtam. Rendezni kell a mondandómat. De ha már rendezem, akkor az ne legyen véletlen: hordozza vagy mutassa meg már maga az elrendezés a koncepciót.

5. Empirikus kérdések

Azt írod: „Ha azt mondd, hogy az idegen és a többi szerepek empirikusan merültek fel, és valóban nem előzetesen a koncepció függvényei, akkor a szereprendszerek, relációk nem lehetnek függetlenek egy kortól, helyszíntől. De így az a kérdés, hogy valóban ilyen-e a modern politika diszkurzív terének a szerkezete, ebben a formában empirikus kérdés. [...] Tehát nem az egyes példák bizonyítása a döntő szerintem, hanem a fő szerkezet

alátámasztása. És ha a körös, küllős megoldás »szubjektív«, tehát nem maga a tér, csak annak egy szereplő vagy közösség általi szemlélete, akkor már közelebb áll ehhez.”

Valóban döntő az empiria. A nagy kéziratban is látszik ez, de további erőfeszítésekre van szükség. Látod, az azóta elkészült vázlatok is főleg erről szólnak.

Egyrészt próbálom lokalizálni a használt empiriát kor és helyszín szerint, ahogy ezt te is világosan írod. De könnyű elveket megfogalmazni, és nehéz megcsinálni. A mai beszélgetésünk (2002. 03. 19.) is elsősorban erről szólt. És mivel rajtam kívül hárman voltak, hárman háromféle megoldás mellett kardoskodtak. Kiss Balázs szerint egyetlen jól kiválasztott anyagban (szerinte ilyen a rendszerváltás Kerekasztal-tárgyalások több kötetben kiadott jegyzőkönyve) minden benne van. Csigó szerint egyetlen rövid időszak teljes médiaanyagát kell átnézni (mondjuk 2002. január-február-márciust). Boda szerint jók a jól kiválasztott kisebb esetek, ahogyan ezt én most elgondoltam. Te, ha jól értelek, a fő szerkezet empirikus alátámasztását tartod szükségesnek (na de hogyan?), nem pedig az egyes állítások külön-külön történő bizonyítását.

Én ma leginkább arra hajlok, hogy el kell kezdeni olvasni valamit (ez talán valami nagyobb kompakt anyag), de nem lehet csak ennél maradni. Vélhetően majd adja magát az értelmezés és a további anyag is.

Azt is írod: „Paradox módon *a diszkurzív megközelítésre jóval erősebben nehezedik az empirikus érvényesség elvárása*, mint az [...] állítólag formalizált tudományokra.” Nem kétséges: a diszkurzivitás egyrészt empirikus valóság, másrészt meg ezt prezentálni kell, mert sokan úgy tudják, hogy a szó csak szó (Lásd Fidesz-óriásplakát: „Első a tett, második a szó”). Sőt a tudomány ott kezdődik, ahol a szavak (és látszatok) mögé hatolunk. Én már régóta azt mondogatom, hogy környeskörül vesz bennünket egy többé-kevésbé ismert diszkurzív valóság, csak ezt az istennek sem vagyunk képesek megragadni. Tudjuk, hogy van, így vagy úgy beszélünk is róla, de nem gondoljuk, hogy ez valami komoly realitás lenne (efemer, kiegészítés stb. igen, de hogy „súlya” lenne, mint mondjuk az intézményeknek, na ne, ez azért nem). Tehát empirikus bizonyítás és teoretikus megragadás egyszerre, ez kell, egyébként az egész éppen olyan semmitmondó lesz, mint amit erről eddig mindenki írt. Csak hát ez, mint látod, sok-sok küszködéssel jár.

6. A megszüntethetetlen homályosság és kétértelműség kérdése

Persze, jól látod, én (is) régóta azt gondolom, a politika megértésének az egyik legsúlyosabb hibája, hogy sokan „létezési hibának” tekintik a folyamatok bizonytalanságait és a beszédek kétértelműségeit, vagyis úgy vélik, hogy a politikai bajok úgy orvosolhatóak, ha ezt megszüntetjük. Oakeshottnak van erről egy jó kis tanulmánya („Politikai diskurzus”), amelyben azt írja le, hogy Platón és Marx ennek a „kategóriahibának” a két tipikus, bár eltérő képviselője, az egyik egy axiomatikus igazság, a másik egy abszolút ismeret nevében akarja a politikai doxát megrendszabályozni. Én meg azt mondanám, hogy már Arisztotelész

retorikájában az inventio vagy heurézisz arról szól, hogy ez nem megy, mert ez a valószínűségek valósága. De nem és nem: Isten és a Történelem nevében rendre kiosztjuk egymást.

A tudomány tradíciója és elvei (mondjuk az önreflexió, vagy az általad emlegetett pontosságra törekvés) adnak némi kapaszkodót, hogy itt ne pusztán ilyen-olyan véleményeket fogalmazzunk meg (másképpen: ne politizáljunk, vagy ne ideológiát írjunk), de ez akkor is csak az egyik lehetséges értelmezés, és nem a Szent Tudomány Nagy Igazsága. (Most jut eszembe: a *Szociológiai Figyelő* 2001/3–4-es számában, ami bármelyik pillanatban megjelenhet, van egy hosszú tanulmányom. Címe „A szövegközpontú társadalomtudomány”. Négy részből áll: Ricoeur, Diskurzuselemző iskolák, Harrison White, Geertz. Sok mindent megírtam benne mindezekről.)

7. Stílus, előadásmód

Nem, nem véletlen. Bizonyos dolgokat szándékosan lebegtetek, bizonyos dolgokról inkább hasonlatokat mondok, mint száraz leírásokat adok. Tudatosan utálok az arisztokratikus semmitmondást és a világ számokba fojtását. Hosszabb ideje kacérokodom az irodalom(tudomány) és a politika(tudomány) viszonyának a számbavevésén. Egyik kedvenc társadalomtudományi folyóiratom a *Helikon*. Azt gondolom, hogy a diszkurzív politikatudomány az első demokratikus jellegű politikatudomány (erről mondtam valamit legutóbb a *Poltud. Szemlében*, a vitazáróban). Ami nemcsak a fentieket jelenti, nemcsak azt, hogy a köznapi kifejezéseknek elméletig is helyük van nálam, hanem ez az egész kifejtésmódra hatással van. Én nem úgy írok, mint mondjuk XY, és nem azért, mert nem tudnék olyan alig érthető magyar nyelvű német mondatokat írni, mint ő. Bár talán lehetnék ebben (is) sokkal radikálisabb.

2002. március 19-én

Szeretettel és köszönettel,
Márton